

## Nizami Gəncəvi əsərlərində xüsusi isimlərin poetikası və semantikasi

<sup>1</sup>Abdullayeva Günay Şəmsəddin qızı ORCID 0009-0009-3138-0687

<sup>2</sup>Hüseynova Türkan Arzu qızı

<sup>3</sup>Əliyeva Lilpar Qəşəm qızı ORCID 0000-0002-3295-4787

<sup>4</sup>Salmanova Sahilə Ağahüseyn qızı ORCID 0000-0003-2004-7730

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan, 1,3,4 – baş müəllim, 2 – müəllim

[gunaywamsaddinkizi@gmail.com](mailto:gunaywamsaddinkizi@gmail.com); [tutu.huseyn@gail.com](mailto:tutu.huseyn@gail.com); [aliyeva.lilpar@mail.ru](mailto:aliyeva.lilpar@mail.ru) ;

[salmanovasahile7@gmail.com](mailto:salmanovasahile7@gmail.com)

| MƏQALƏ HAQQINDA MƏLUMAT                                                                                                                 | XÜLASƏ                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p><b>Məqalənin tarixçəsi</b><br/> Daxilolma tarixi: 05.04.2025<br/> Düzəliş tarixi: 09.10.2025<br/> Qəbulolunma tarixi: 25.12.2025</p> | <p>Nizami Gəncəvinin əsərlərində xüsusi adlar təkcə detal deyil, həm də əsərlərin bədii-fəlsəfi quruluşunun ayrılmaz hissəsidir. İstifadə etdiyi adlar oxucuya əsərlərin ideoloji və poetik dərinliyini anlamağa kömək edir. Antroponimlər, toponimlər və teonimlər Nizaminin ədəbi üslubunu formalaşdıran əsas komponentlərdən biridir. Beləliklə, Nizami Gəncəvinin əsərlərində xüsusi adların funksiyası təkcə personajları və yerləri təmsil etmək deyil, həm də onun dünyagörüşünü və bədii konsepsiyasını ifadə etməkdə mühüm elementlərdir. Bu adlar oxucunu tarixi və mifoloji dünyaya aparır, insan həyatının, sevgi və hikmətin sirlərini açır</p> |
| <p><b>Açar sözlər</b><br/> bədii dil, lingvistik, poetik<br/> xüsusiyyətlər, semantika, onomastik<br/> struktur, simvolizm</p>          |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |

Nizami Gəncəvi (1141–1209) orta əsr Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Onun "Xəmsə" adlı beş poeması – "Sirlər Xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi Gözəl", "İsgəndərnamə" – yalnız bədii məziyyətləri ilə deyil, həm də fəlsəfi, etik və sosial mesajları ilə seçilir. Nizaminin poetik dünyasında xüsusi isimlər – antroponimlər (şəxsi adlar), toponimlər (coğrafi adlar), teonimlər (ilahi adlar), oronimlər (təbiət obyektlərinin adları) və digər proprial vahidlər böyük semantik yük daşıyır.

Nizaminin əsərlərində xüsusi isimlərin istifadəsi təsadüfi deyil; onlar bədii mətnin estetik yükünü artırmaqla yanaşı, poetik simvolizmin əsasını təşkil edir. Həm real tarixi şəxsiyyətlər, həm mifoloji və dini obrazlar, həm də müxtəlif coğrafi adlar onun ideoloji baxışlarını və dünyagörüşünü ifadə etmək üçün vasitəyə çevrilir.

Məqalədə Nizami Gəncəvi əsərlərində xüsusi isimlərin poetik və semantik xüsusiyyətləri, onların tarixi və mifoloji mənşəyi, simvolik funksiyaları və ədəbi kontekstdə istifadəsi təhlil ediləcəkdir.

### 1. Xüsusi isimlərin onomastik strukturu və poetikasına giriş

#### 1.1. Nizami Gəncəvi və onun onomastik yanaşması

Nizami Gəncəvi xüsusi isimlərin istifadəsində təkcə tarixi və coğrafi reallıqları deyil, həm də poetik və metaforik dəyərləri ön plana çəkir. O, adları yalnız fərdləri və məkanları adlandırmaq üçün deyil, eyni zamanda simvolik və fəlsəfi mənə yükləmək üçün istifadə edir.

Nizaminin poetik dili çoxqatlıdır və bu, onun istifadə etdiyi isimlərin semantik saxələnməsində özünü göstərir. Onun əsərlərində:

**Şəxsi adlar** (antroponimlər) qəhrəmanların mənəvi və psixoloji dünyasını açır,

**Coğrafi adlar** (toponimlər) hadisələrin tarixi və mədəni kontekstini formalaşdırır,

**Dini və mifoloji isimlər** (teonimlər, demonimlər) fəlsəfi, ilahi və kosmik qatları ifadə edir.

Bütün bunlar Nizaminin poetikasında xüsusi isimlərin çoxfunksiyalı təbiətini göstərir.

## **2. Antroponimlər: Qəhrəman adlarının semantikasi və poetik yükü**

Nizaminin əsərlərində qəhrəmanların adları təsadüfi seçilməmişdir. Əsərlərdə şəxsi adların istifadəsi təkcə personajları tanımaq məqsədi daşımır. Hər bir ad müəyyən xarakteri və onun taleyini simvolizə edir. Bu adlar yalnız fərdi identifikasiya vasitəsi deyil, həm poetik rəmzlər kimi çıxış edir, həm tarixi və mədəni konteksti gücləndirir, həm də bədii mətnin ideoloji strukturunu formalaşdırır.

### **2.1. Leyli və Məcnun: Adların Metafizik Yüku**

"Leyli və Məcnun" poemasında qəhrəmanların adları eşqin mistik və metafizik təbiətini əks etdirir:

**Məcnun** – Əsl adı Qeys olan qəhrəman eşqin təsiri altında öz adından imtina edir və "Məcnun" (dəli, divanə) adını alır. Burada Məcnun adı yalnız bir insanı deyil, eşq yolunda faniliyə çatmış bir obrazı təmsil edir. Bu adın seçilməsi ilə Nizami eşqi ilahi bir konsept kimi təqdim edir.

**Leyli** – "Leyl" (ərəbcə: "gecə") sözü qaranlıq, sirr və əlçatmazlıq mənalarını verir. Leyli obrazı ideal gözəlliyin və mənəvi saflığın simvoludur.

Burada adlar qəhrəmanların yalnız zahiri xüsusiyyətlərini deyil, onların mənəvi transformasiyasını da əks etdirir.

### **2.2. Xosrov və Şirin: Hakimiyyət və Məhəbbətin Qarşıdurması**

**Xosrov** — "Xosrov və Şirin" poemasında Sasani hökmdarı kimi göstərilir. Lakin o, təkcə tarixi bir şəxs deyil, həm də məhəbbət və dövlət idarəçiliyi dilemmasını simvolizə edən bir obrazdır. Şair əsərdə İran şahı Xosrov Pərvizə istinad edərək və güc, ehtiras, hakimiyyət kimi məqamları təcəssüm etdirir.

**Şirin** – Farsca "şirin, ləzzətli" mənasını verir və ideal qadın gözəlliyini, sevgini simvolizə edir.

**Fərhad** – Onun adı sevginin qurbanı olan fədakar aşiq obrazını təcəssüm etdirir.

Burada adlar yalnız fərdi kimliyi deyil, həm də sosial və siyasi münasibətləri əks etdirir.

### **2.3. İsgəndər: Fateh və Hikmət Axtarışında olan Şah**

**İsgəndər** – "İsgəndərnamə" poemasının mərkəzi fiqurudur. "İsgəndərnamə" poemasında İsgəndər fateh və filosof kimi təqdim olunur. Onun adı həm dünyəvi gücü, həm də mənəvi kamilliyə olan meyli əks etdirir.

**Nüşabə** – "İsgəndərnamə" poemasında güclü bir qadın hökmdardır. Bu obrazın adı qadın müdrikliyini və dövlət idarəçiliyində qadınların rolunu vurğulayır.

Bu adlar Nizaminin əsərlərində müəyyən fəlsəfi və ideoloji konseptləri ifadə etmək üçün seçilmişdir.

## **3. Toponimlər: Məkan Adlarının Simvolizmi və Semantik Yüku**

### **3.1. Tarixi və real coğrafi məkanlar**

Nizami əsərlərində Azərbaycan, İran, Ərəbistan, Hindistan, Makedoniya və digər məkanların adlarına rast gəlmək mümkündür.

**Gəncə** – Şairin doğma şəhəridir. Nizami Gəncənin adını tez-tez çəkməyə də, onun Azərbaycan torpağına bağlılığı əsərlərində hiss olunur.

**Bəhramın yeddi sarayı** – "Yeddi gözəl" poemasında Bəhram şahın səyahət etdiyi yeddi saray müxtəlif coğrafi bölgələri və mədəniyyətləri simvolizə edir.

**Bağdad, Bəsrə, Mədinə** – İslam mədəniyyətinin mərkəzləri olaraq elmin və siyasətin gücünü simvolizə edir.

### **3.2. Mifik və əfsanəvi məkanlar**

Makedoniyanın mifik versiyası – "İsgəndərnamə" əsərində Makedoniya tarixi bir ölkədən daha çox ideal bir idarəçilik modelini təmsil edir.

**Çin və Hindistan** – Nizaminin təsvir etdiyi Çin və Hindistan real məkanlardan çox, uzaq, ekzotik biliklərin və fəlsəfi düşüncənin mənbəyi kimi göstərilir.

**Kaf dağı** – Şərq mifologiyasında yer alan mistik bir məkan olaraq insanın mənəvi yüksəlişini təcəssüm etdirir.

#### **4. Teonimlər: İlahi Adlar və Metafizik Məzmun**

Nizami Gəncəvi İslam və digər dinlərdən gələn ilahi adlardan da istifadə etmişdir.

**Allahın 99 adı** – “Sirlər xəzinəsi” poemasında Allahın müxtəlif adları çəkilir. Bu, şairin dərin dini və mistik dünyagörüşünü əks etdirir.

**Allah, Rəhman, Rəhim** – Tanrının adları müxtəlif fəlsəfi kontekstlərdə işlənir.

**Musa, İsa, Məhəmməd** – Peyğəmbərlərin adları etik və ilahi mesajların çatdırılmasına xidmət edir.

**Zərdüşt və Əhura Mazda** – İran mədəniyyətinin təsiri ilə Nizami bəzən Zərdüştlük elementlərinə də istinad edir.

Bu adlar əsərlərin fəlsəfi dərinliyini artırır və Nizaminin mənəvi düşüncəsini əks etdirir.

Nizami Gəncəvi əsərlərində xüsusi isimlər yalnız konkret şəxs və ya məkanı ifadə etmir. Onlar aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. Simvolik məna yaradır – Məsələn, Məcnun yalnız bir ad deyil, eyni zamanda eşqin ilahi səviyyəsini təmsil edir.

2. Tarixi kontekst yaradır – Şah adları Nizaminin dövrünün siyasi reallıqlarını əks etdirir.

3. Şeirinin ritmini və ahəngini artırır – Xüsusi isimlər poetik ahəngdarlığın formalaşmasına kömək edir.

4. Fərqli mədəniyyətlər arasında əlaqə qurur – İsgəndər, Bəhram, Xosrov kimi adlar Şərq və Qərb arasında mədəni əlaqələri ifadə edir.

#### **Nəticə**

Nizami Gəncəvinin əsərlərində xüsusi isimlər təkcə bir detal kimi yox, əsərlərin bədii və fəlsəfi strukturunun ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. Onun istifadə etdiyi adlar oxucuya əsərlərin ideoloji və poetik dərinliyini anlamaqda kömək edir. Antroponimlər, toponimlər və teonimlər Nizaminin ədəbi üslubunu formalaşdıran əsas komponentlərdən biridir.

Beləliklə, Nizami Gəncəvinin əsərlərində xüsusi isimlərin funksiyası yalnız personajları və məkanları tanıtmaktan ibarət deyil, həm də onun dünyagörüşünü və bədii konsepsiyasını ifadə etmək üçün mühüm elementlərdir. Bu isimlər oxucunu həm tarixi və mifoloji dünyaya aparır, həm də insan həyatının, eşqin və hikmətin sirlərini açır.

#### **Ədəbiyyat**

[1]. Gəncəvi, N. Xəmsə / N.Gəncəvi, –Bakı: Şərq-Qərb, –2004. –264 s.

[2]. Bertels, E. Nizami və Onun Poeziyası / E.Bertels, –M.: Nauka, –1962.

[3]. Məmmədova, S. Nizami Gəncəvi əsərlərinin poetikasında simvolizm / S.Məmmədova, –Bakı: Təhsil, –2014.

#### **Summary**

#### **Poetics and semantics of proper nouns in the works of Nizami Ganjavi**

*Abdullayeva G.Sh., Huseynova T.A., Aliyeva L.G., Salmanova S.A.*

**Key words:** artistic language, linguistics, poetic features, semantics, onomastic structure, symbolism

In the works of Nizami Ganjavi, proper names are not merely details but an integral part of the artistic and philosophical structure of his writings/ the names he uses help readers grasp the ideological and poetic depth of his works. Antroponyms, toponyms, and theonyms are among the key components shaping Nizami's literary style.

Thus, the function of proper names in Nizami Ganjavi's works is not limited to introducing characters and places: they also serve as crucial elements in expressing his worldview and artistic concept. These names transport the reader into both the historical and mythological world while also unveiling the mysteries of human life, love and wisdom.

**Резюме**

**Поэтика и семантика имен собственных в творчестве Низами Гянджеви**

*Абдуллаева Г.Ш., Гусейнова Т.А., Алиева Л.Г., Салманова С.А.*

**Ключевые слова:** художественный язык, лингвистика, поэтические особенности, семантика, ономастическая структура, символика.

В произведениях Низами Гянджеви особые имена являются не только деталью, но и неотъемлемой частью художественно-философской структуры произведений. Используемые им имена помогают читателю понять идейную и поэтическую глубину произведений. Антропонимы, топонимы и теонимы являются одним из основных компонентов, формирующих литературный стиль Низами.

Таким образом, функция собственных имен в произведениях Низами Гянджеви заключается не только в представлении персонажей и мест, но они также являются важными элементами в выражении его мировоззрения и художественной концепции.

Эти имена переносят читателя в исторический и мифологический мир, раскрывают тайны человеческой жизни, любви и мудрости.